

**SON OSMANLI ÂLİMİ MUHAMMED EMİN ER
(Ö. 1434/2013) VE FIKIH ANLAYIŞI***
*The Last Ottoman Scientific Muhammed Emin Er
(Ö. 1434/2013) And His Understanding of Fıkıh*

Yusuf ŞEN

Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim
Dalı. Bayburt / Türkiye
Associate Professor, Bayburt University Faculty of Divinity, Department of
Islamic Law. Bayburt / Turkey
ysen@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6795-0161

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Kasım / 3 November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Aralık / 7 December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Yusuf Şen, “Son Osmanlı Âlimi Muhammed Emin Er
(Ö. 1434/2013) Ve Fıkıh Anlayışı”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi*, 14 (Kış) 2021: 133-149, doi: 10.47098/bayburt-ilahiyat.1022294

* 27-28 Haziran 2021 tarihinde Ankara’da düzenlenen “İslam Medeniyetinde Âlim-2 Muhammed Emin Er”
Sempozyumunda sunulan bildirinin makale formatına dönüştürülmüş halidir.

Öz

Osmanlı medrese geleneğiyle yetişen Muhammed Emin Er 1910 yılında Diyarbakır'ın Çermik kazasının Külüyan (Kalaç) köyünde dünyaya gelmiş, 1434/2013 yılında Ankara'da vefat etmiştir. O İslâmî ilimlerde zirveye ulaşmış, birçok eser telif etmiş, yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Muhammed Emin Er bir fakih olarak fikh-ı bâtınla fikh-ı zâhir-i şahsında toplamıştır. İtikâdî konuların dışı yansıması olan fikhın insan hayatında şekillenmesinin sünnete uygunlukla olabileceğini düşünen Muhammed Emin Er, selef-i sâlihine uymanın titizliği içerisinde fikhî yaşamaya çalışmıştır. Muhammed Emin Er, İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin "Kişinin lehinde ve aleyhinde olan hükümleri bilmesidir" şeklinde açıkladığı fikhın tarifini, hayatında tatbik ederek göstermiştir. Fikhın fûrû ve usul konularında oldukça mâhir olan Muhammed Emin Er konuşuklarının fikhî referanslarını söyler, tatbikin ruhsat yönüyle değil, azimle olması gerektiğini belirtti. Kendisine sorulan fikhî sorulara delilleriyle cevap verirken ihtiyatı, aile birlikteliğini, yerine göre maslahatı ve bu konularda selef-i sâlihinin metodunun takip edilmesi gerektiğini tavsiye ederdi. Fikhın ibâdet ve muâmelât alanlarında uyulması gereken konulara önem vermiş ve bu konuları günah olup olmaması cehetiyle ele almıştır. Muhammed Emin Er gerçek bir fakih olarak dinin iman, amel ve ihsan boyutunu öğretmeye çalışırdı. Fûrû fikhî delilleriyle anlatması yanında hüküm istinbâtında aslî delillerle birlikte istidlâl önem verirdi. Bu makede Muhammed Emin Er'in fikh anlayışı ve temel yaklaşımları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Emin Er, Fikh-ı zâhir, Fikh-ı bâtın, Azîmet, İhtiyat.

Absract

Muhammed Emin Er, who was raised in the Ottoman madrasah tradition, was born in 1910 in the Külüyan (Kalaç) village of the Çermik district of Diyarbakır. He died in 1434/2013 in Ankara. He reached the top in Islamic sciences, authored many works and raised hundreds of students. Muhammed Emin Er, as a jurist, gathered fiqh-ı bâtın and fiqh-ı zâhir-i in person. Muhammed Emin Er, who thinks that fiqh, which is the reflection of the religious issues to the outside, can be shaped in human life in accordance with the Sunnah, tried to live fiqh with the meticulousness of obeying his predecessor. Muhammed Emin Er demonstrated the definition of fiqh explained by Imam A'zam Abu Hanîfa as "Knowing the judgments that are in favor of and against the person" by applying it in his life. Muhammed Emin Er, who is very knowledgeable about fiqh and procedural issues, mentions the fiqh references of what he speaks and stated that the application should be done with determination, not in terms of license. He recommended that he should follow precaution, family unity, maslahat according to its place and the method of the salaf al-sâlihi in these matters while answering the legal questions asked to him with his evidence. In addition to telling Fûrû fiqh with its evidences, he gave importance to the quotation along with the original evidences. In this article, Muhammed Emin Er's understanding of fiqh and its basic approaches are emphasized.

Keywords: Muhammed Emin Er, Fiqh-i zâhir, Fiqh-i bâtın, Azîmet, İhtiyat

Giriş

Allah emir ve yasaklarını peygamberler aracılığıyla insanlığa göndermiştir. Tarih boyunca birçok peygamber gelmiş, peygamberlik sürecinin son halkası peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v) olmuştur. Peygamberlerin tebliğ görevlerini üstlenen âlimler kendi zamanlarında Allah'ın dinini, etrafındaki insanlara tebliğ etmiş, anlattıklarını Hz. Peygamberin örneğinde yaşayarak toplumun manevi mimarları, peygamberin vârisleri olmuşlardır. Allah'ın gönderdiği din evrensel ve kıyamete kadar geçerlidir. İslam'ın evrensel olması hükümlerinin belirli sabiteler etrafında zamana ve

yere göre değişiklik göstermesi anlamındadır. İnsanların ihtiyacına, gelişen ve değişen şartlara göre hükümlerin değişmesi İslam'ın evrensel olma özelliğindedir. Allah buyruklarını iman, İslam ve ihsan boyutunda kullarına göndermiş, insanların Allah'ın dinine inanması iman, hükümlerinin tatbik edilmesi İslam ve bütün iki alanın içselleştirilmesi onun ihsan boyutunu oluşturmuştur. Allah'ın son dini İslam'ın, iman, amel ve ihsan boyutuyla yaşanması, dünya ve ahiret saadetinin bir gereğidir.

Son dönem Osmanlı âlimlerinden biri olan Muhammed Emin Er hayatı boyunca dinin iman, İslam ve ihsan boyutunu yaşamaya çalışmış ve insanlara tebliğ etmek için adeta hayatını vakfetmiştir. 1910 yılında Diyarbakır'ın Çermik kazasının Külüyan (Kalaç) köyünde doğan ve "Miryânî" lakabıyla tanınan aileye mensup olan Muhammed Emin, Cumhuriyet sonrası "Er" soyadını almıştır. Büyük şahsiyetlerden biri olan Er, tefsir, hadis, fıkıh, dil, mantık, bedî', beyan ve meânî gibi dinî ilimlerde mahir olan çok yönlü bir âlimdir.¹ Bu yönlerinden biri olan ve üzerinde duracağımız konu onun fıkıhçılığı ve fıkıh anlayışıdır. Er, dini, Şâri'in muradına göre anlamaya çalışmış, zâhiren ve bâtinen dini yaşamaya gayret etmiş, içinde bulunduğu topluma örnek olmuştur. Cibril hadisinde² ifade edilen dinin yaşama dâir yönü olan İslam'ın rükünleri onun hayatında ihtiyatla uygulanmıştır. Yazdığı eserlerde iman, İslam ve ihsan temelinde fıkıh ilmine bakmış, fıkıhın temel konularını bu perspektiften değerlendirmiştir. Er "sizin hayırlınız kendisini gördüğünüzde Allah'ı hatırlatan kişidir"³ anlayışında bir âlim olarak fıkıh; imanın yaşama akseden yönü olarak algılamış, âlimde iman-amel bütünlüğü varsa fakih olabileceğini vurgulamıştır. Usulden fûrûa, ibadetlerden muâmelâta kadar firesetle, ihtiyatla, azimetle, her hak sahibine hakkının verilmesiyle, maslahat-mefsedet anlayışıyla, zâhir ve bâtını birleş-

¹ İbrahim Halil Er, *Son Osmanlı Âlimi Muhammed Emin Er* (Ankara: Muhammed Emin Er Derneği Yayınları, 2014), 12.

² Cibril hadisi diye bilinen olay şu şekilde rivayet edilmiştir: "Bir gün Resûlullah'ın (s.a.s.) yanında bulunduğumuz sırada yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçı siyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanıyıyordu. Peygamber'in (s.a.s.) yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve: "Ya Muhammed! Bana İslam'ın ne olduğunu söyle" dedi. Resûlullah (s.a.s.): "İslam; Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şahadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir" buyurdu. O zat: "Doğru söyledin" dedi. Babam dedi ki: "Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor hem de tasdik ediyordu." "Bana iman ne olduğunu söyler misin?" dedi. Resûlullah (s.a.s.): "Allah' a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına şerrine inanmandır" buyurdu. Yine: "Doğru söyledin" dedi. O zat: "Bana ihsanın ne olduğunu söyler misin?" dedi. Resûlullah (s.a.s.): "Allah'a O'nu görmüşüm gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni muhakkak görür" buyurdu. O zat: "Bana kıyametten (ne zaman kopacağından) haber ver" dedi. Resûlullah (s.a.s.): "Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir" buyurdular. "O halde bana alametlerini söyler misin?" dedi. Peygamber (s.a.s.): "Cariyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir" buyurdu. Babam dedi ki: "Bundan sonra o zat gitti. Ben hayli bir süre bekledim. Sonunda Allah Resûlü bana: "Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. "Allah ve Resûlü bilir" dedim. "Gerçekten o, Cibril'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti" buyurdular. (Müslim, İman 1)

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvî'n İbn-Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/1378, Zühd 4.

tirerek hareket etmiş, eserler kaleme almıştır. Bu çerçevede kendisinden istifade ettiğimiz Er'in fıkıh anlayışının bilinmesi ve sonraki nesillere aktarılması son derece önemlidir.

1. Fakih Olarak Muhammed Emin Er

Fakih, *dinde bilgi ve şuur sahibi olmak, iyi anlamak, Kur'an konusunda bilgi sahibi olmak* ve *din âlimi* gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlara ilaveten hadislerde fakihin dünyaya düşkün olmaması, Allah'tan korkması, sabırlı olması, insanları Allah'tan ümit kestirmemesi gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir. Buna göre fakih, *anlayışlı, şuurlu din âlimi*⁴ veya *takva sahibi din âlimi, ulu'l-emr* ve *müçtehid* gibi anlamlara gelmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamber döneminden itibaren fakihin farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.⁵ Kısaca, fakih dini en ince ayrıntılarına kadar bilen, takva sahibi, müçtehid olan kimsedir.

Muhammed Emin Er'in fakihlik yönünün tespiti için önce onun bu konudaki düşüncelerinin ortaya konulması gerekir. Er, "*Allah bir kimsenin hayrını murat ederse onu dinde fakih kılar*"⁶ hadisini açıklarken "O kulu dinde âlim yapar. O âlim olan kişide bildiği ile amel ederse o zaman o fakih olabilir. Bir kul bildiği ile amel ettiği zaman Allah ona bilmediklerini öğretir. İnsanlar ilmi öğrendiği halde amel etmiyorsa buna fakih denmez ancak âlim-i fâsık denilir. İlmi şeytan da biliyor ama ona fayda vermiyor. İlmi amel etmek içindir. Ama o ilimle kişi amel etmeyince o zaman o ilmin faydası yerine sahibine zararı olur, o ilim onun aleyhine olur." açıklamasını yapmıştır.⁷ Fakih olmanın yolunun öğrendiği ilimle amel etmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Er, fıkıh ne demektir? Sorusunu şu şekilde açıklamıştır: "Fıkıh bir şeyi bilmek, daha sonraları 'şariat ilmini bilmek' şeklinde daraltılmıştır. Fakihlere göre fūrûu ezberlemek, hakikat ehline göre ilimle ameli birleştirmek demektir." "Her şeyin bir direği vardır dinin direği de tevakkuftur yani dinde fıkıh derinliğine sahip olmaktır." der.⁸ Fıkıh, *hayır ilmi, hikmet, en üstün ibadet şekli, dinde derinleşme* anlamındadır. Er, âlimlerden alıntılarla fıkıhın Müslüman hayatında ne denli önemli bir ilim olduğuna işaret eder. Hakikat ehlinin yaklaşımı ilimle amelin birleşimi olduğunu vurgular. Fıkıhın konusu mükellefin fiilleridir. Fıkıhın gayesi dünya ve ahiret mutluluğudur.

Er'e göre, teorik bilginin tek başına bir anlam ifade etmediği, amelle bütünleştiğinde bir değeri olduğu anlaşılmaktadır. Dini konuları tahlil etmesi,

⁴ Ebû İshak b. İsa b. Sevre Tirmîzi, *Sünenü't-Tirmîzî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), İlim 19.

⁵ Hayreddin Karaman, "Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/126.

⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374/1955) İmâret 175.

⁷ Muhammed Emin Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, ed. Nejdî Berber (Ankara, 2009), 106.

⁸ Muhammed Emin Er, *Fetvalar-Akîde, Kelam ve Fikihî Meselelere Dair* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005), 51.

fıkıh ve fıkıh ilmine yaklaşımı onun bu konuda nasıl bir âlim olduğunun ip uçlarını vermektedir. Onun fakihliği, hikmetin gereklerine sahip olarak, dini en ince ayrıntılarına kadar bilip yaşayarak, insanlara ümit aşılacak ve ihtiyatı elden bırakmamak şeklindedir.

2. Fıkıh İlmine Bakışı

Muhammed Emin Er ilim tahsilinin hükmünü ele alırken ilimleri farz, mendup, haram olup olmadığı tartışılanlar, mekruh ve mübah olanlar şeklinde tasnif etmiştir. Bu ilimler içerisinde fıkıh ilmine ayrı bir yer vermiştir. Er, fıkıh ilminin konumunu açıklamış, farz olan ilimler arasında değerlendirmiştir. Çünkü fıkıh ilmi insanın tüm hayatını kuşatan bir ilim olduğunu yaşantısıyla göstermiştir. Özellikle insanların kendi meslekleri ve amelî faaliyetleri ile ilgili fikhî hükümleri bilmelerinin farz olduğu inancındadır. Mesela; ticaretle uğraşan kişinin bu konudaki hükümleri ve ticari meseleleri bilmesi gerekir. En azından yaptığı ticarete harama düşmeden bilgi sahibi olmalıdır. Evlenen kişinin nikâhla ilgili konuları ibadet etmesi gereken kişinin de ibadet konularını bilmesi gerekir.⁹ Usûl-ü fıkıh konularından olan âmm-hâss, nass ve zâhiri bilmek, tefsir ve hadis ilimlerinin aletleri olarak farz-ı kifâyedir.

Müslüman âlimler hicri ikinci asrın sonlarından itibaren ilimlerin oluşmasında büyük gayret sarf etmişlerdir. Özellikle fıkıh ve kelam konularında çabaları ve bu minvalde kaleme aldıkları eserleri tarihi bir mirası oluşturmaktadır. Hatta ilimlerin tasnifinde Cibril hadisine bağlı olarak sınıflandırmalar yapılmıştır. Er, fıkıh ilmini bu sınıflandırma içerisinde değerlendiren son dönem âlimlerdendir. Ona göre selef-i salihin asrında ilim, itikâdî, fikhî ve ahlâkî olarak bir araya getirilerek mütalaa edilirdi. Daha sonraki zamanlarda bu ilimler ayrılarak değerlendirildi. Cibril hadisi bağlamında iman; ilm-i tevhid ve akâidden ibarettir. İslâm; zâhirî fıkıhdır. İhsan; ahlak, bâtinî fıkıh, tasavvuf demektir.¹⁰ Bu tasnif Er'in de ifade ettiği gibi selef-i salihinden sonra ortaya çıkmıştır. Er, her ne kadar bu tasnife işaret etse de ele aldığı konuları fıkıhla ilgili olanları ayrı değerlendirirse de onun yaşantısı bu ilimlerin bütününe içerecek şekilde olduğunu söylemek, kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

Er, fakihlerin Kitap, Sünnet ve icmadan elde edikleri ve pek çok fer'î meseleyi üzerine bina ettikleri külli kaidelerin olduğunu belirtir.¹¹ Ona göre bu külli kaidelerin en temelinde şunlar bulunmaktadır: “*Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.*” “*Şek ile yakın zâil olmaz.*” “*Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır.*” “*Berâet-i zimmet asıldır.*” “*Yakîn ile sabit olan şey, ancak yakîn ile ortadan kaldırılabilir.*” “*Aslanan ademdir (var olmayıştır).*”

⁹ Muhammed Emin Er, *Allah Katında Din*, çev. Abdulvahhab Öztürk (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005), 15-21.

¹⁰ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 89.

¹¹ Er, *Fetvalar-Akîde, Kelam ve Fikhî Meselelere Dair*, 52-63.

“Bir emr-i hadisin akreb-i evkâtına izafeti asıldır.” “Eşyada aslolan ibâhadır.” “Meşakkat teysiri (kolaylaştırmayı) celbeder.” “Zarar izâle olunur.” “Âdet muhakkemdir.” “Bir içtihad, başka bir içtihadla ortadan kaldırılamaz.” “Helal ile haram bir arada olunca, haram galip gelir.” (Muhallil ile muharrim içtima edince muharrim galebe eder.) “İmamin, raiyye, yani tebea üzerindeki tasarrufu maslahata menuttur.” “Şüpheler hadleri düşürür.”¹² Er, fikhın birçok hükümlerinin bu kaideler üzerine bina edildiğini eserlerinde zikretmiştir.¹³ Zaman zaman sorulan sorulara fetvalar verirken bu kaidelerden bahsetmiştir. Özellikle fikhın üzerine bina edildiği şu kaidelerle ilgili güncel örnekler verir: “Şek ile yakın zâil olmaz.” “Zarar izâle olunur.” “Meşakkat teysîri (kolaylaştırmayı) celbeder.” “Âdet muhakkemdir.” Bazı fakihlerin bu dört maddede “Bîr işten maksat ne ise hüküm ona göredir.” maddesini eklediklerini ifade eder.¹⁴

Er’in en temel külli kaideler olarak ifade ettiği bu kaideler Mecelle kaideleridir. Her biri naslara ve icmaya dayanmaktadır. Bu kaideler diğer Mecelle kaidelerinin adeta bir özeti mahiyetindedir. İbadet ve diğer muâmelât konularında kolaylık sebepleri olarak, yolculuk, hastalık, ikrah, unutkanlık, cehâlet, kusur ve zorluğu zikretmiştir. Özellikle muâmelât alanında hayatı kolaylaştırma adına havâle, şirket, vekâlet, müzâraa, müsâkat ve mudâra gibi akitlerin meşru olduğunu belirtmiştir. Tarihi süreçte gelişen ve değişen insan hayatı farklı zorluklarla karşılaşmış, yaşanan zamana göre insanların ihtiyaçları değişmiştir. İnsan zamanla hazırlar arasındaki akitlerden gâibler arasındaki akitlere ihtiyaç duymuştur. Bu akitler temelde insan hayatını kolaylaştırmak için meşru kılınırken bu temelde yeni akit türlerine her geçen gün ihtiyaç duyması yönünde gelişim devam etmektedir. İnsanın yaşamıyla ilgili fikhî sorunların genel fikh kaideleri çerçevesinde çözüm bulması ve insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlaması aynı zamanda fikh ilminin konusudur. Er’in ele aldığı bu külli kaideler, onun fikh alanındaki ihtiyatla amel etmesinin sebeplerinden bazılarıdır.

3. Muhammed Emin Er’in Fıkıhla İlgili Bazı Eserleri

Er’in İslâmî ilimlere dair farklı hacimlerde yüzden fazla eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden birçoğu henüz basılmamıştır. Eserlerinin önemli bir kısmı fıkıhla ilgili olup bu eserlerden bazıları şunlardır. Aşağıda birkaçının isimlerini zikrettiğimiz eserler farklı konular içermekle birlikte fıkha dair bilgiler verdiğinden bu kapsamda değerlendirilmiştir.

1. *el-Hucetü’l-Dâmiga alâ men Yec’alü Talaka’s-Selâsi Vâhide*.¹⁵

2. *Hulâsatu’l-Meram fi Hukuki’l-İslâm*.

¹² Bu ve benzer maddeler için bk.; Mecelle md. 2, 4, 5, 8, 16, 17, 36, 58.

¹³ Muhammed Emin Er, *Mecmûatü’r-resâil* (Dimaşk: Dâru’l-Endülüs, 2010), 485-497.

¹⁴ Muhammed Emin Er, *Câmiu’l-mutân ed-dirâsiyye* (Dimeşk: Silsiletü’l-Endülüs, 2008), 404-405.

¹⁵ Bu risalede üç boşamanın, bir boşamanın veya boşamanın hiç gerçekleşmediği durumlar delilleriyle birlikte anlatılmaktadır.

3. *Tenbihu'l-Fâtın 'ale'l-fıkhı'l-Batın.*
4. *Nasru'l-Eimme fi Hükmi Teallümi'l-Ulumi'l-Muhtelif.*
5. *el-Fetâvâ el-Kulyâniyye fi'l-mühimmâti'd-Diniyye.*
6. *el-Kâvlu's-Savâb fî Zebâihi Ehli'l-Kitâb.*¹⁶
7. *Risale fî'l-Luhûm ve'l-Ecbân el-Müstevrede.*
8. *Risâle fî'l-Ferâz.*
9. *Risale fî'l-Kebâir.*
10. *Mecmûatü'r-resâil.*

Mecmûatü'r-resâil, yukarıda bazılarını zikrettiğimiz *Tenbihu'l-Fâtın 'ale'l-fıkhı'l-Batın*, *Hulâsatu'l-Meram fi Ma'rifeti'l-İslâm. el-Hukuku'l-zevciyye, el-Kâvlu's-Savâb fî Zebâihi Ehli'l-Kitâb, Teshîlü'l-merâm fî beyâni'n-nusubi ve'l-keffârâti bi'd-derâhimi ve'l-ğırâm*¹⁷ gibi risaleleri içerir. Yaklaşık sekiz yüz sayfadan oluşan çeşitli konulara dair risalelerinden oluşur.

11. *Güncel Meselelere Dair Sorular.*¹⁸

İslam dini ile ilgili farklı konulara yönelik olarak sorulan sorular ve cevaplardan oluşur. Bu eserde fıkıhın ibâdât, muâmelât ve ukûbât konularıyla ilgili sorular ve cevaplar bulunmaktadır.

12. *Allah Katında Din.*¹⁹

"*Allah Katında Din*" isimli eser iman, İslam ve ihsan konusunda yazılmıştır. Zâhirî ve bâtınî büyük günahlardan bahsetmektedir. Cibril hadisinin detaylı olarak ele alındığı bir çalışmadır. İbadetler, muâmelât ve ukûbât konularıyla ilgili büyük günahları açıklamıştır. Er, bu çalışmasında fıkıh konularına tasavvuf perspektifinden bakarak ayet ve hadisler başta olmak üzere delilli olarak açıklamalar yapmıştır.

13. *Fetvalar-Akîde, Kelam ve Fıkhî Meselelere Dair.*

Fıkıh İlminin meselelerine dair sorulara verilen cevapları içerir. Bu eser, taharet, namaz, oruç, zekât, hac, nikâh, talak, yemin ve adaklar, hadler, cihad, şirketler, vakıf, alım-satım, karz, kaza, şahitlik, davalar, sulh, hibe icare, ikrah, hacr, gasb, kısmet, müzâraa, müsâkât, zebâih, udhiyye, yasak ve mubahlar, avlanma, rehin, cinayetler, vasiyetler, helaller ve haramlar hilâfet konuları hakkında sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşur.²⁰ Verilen cevaplarda mutlaka delilleri, hangi muteber fıkıh kitabında ifade edildi-

¹⁶ Muhammed Emin Er, *Teshîlü'l-merâm fî beyâni'n-nusubi ve'l-keffârâti bi'd-derâhimi ve'l-ğırâm* (Dimeşk: Dâru'l-Endülüs, 2010), 645.

¹⁷ Şer'î, örfî olan ölçü ve tartı birimleri güncel hesaplamalarla Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre verilmiştir.

¹⁸ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 106.

¹⁹ Er, *Allah Katında Din*, 215-220.

²⁰ Er, *Fetvalar-Akîde, Kelam ve Fıkhî Meselelere Dair*, 318-334.

ği açıklanmış ayrıca fakihlerin o konudaki görüşlerine de atıfta bulunulmuştur.

14. *Câmiu'l-mutûn ed-dirâsiyye*.

Sekiz risaleden oluşmaktadır. Bunlar alet ilimlerinden sonra *el-Verdu's-sad' fi ilmi'l-vad'*, *ed-Dürrü'l-ayân fi ilmi'l-istiâre ve'l-beyân*, *el-Lübâb fi ilmi'l-münâzara*, *ve'l-âdâb*, *Ğaysü'r-rebî' fi ilmi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, *Avnü'r-Raûf fi ilmi usûli'l-fikh ve'd-Din ve't-tasavvuf* isimli başlıklardan müteşekkildir.²¹ Bu risaleler her biri ayrı çalışma konusudur. Türkçeye tercüme edilen eserleri de bulunmaktadır.²²

4. Fıkıh Anlayışı

Muhammed Emin Er'in fıkıh anlayışını ve güncel fikhî meselelere yaklaşımını kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarda görmek mümkündür. İbadâttan muâmelât konularına kadar verilen cevapları delilli olarak, şüphelerden uzak ve ihtiyata göre cevaplandırmıştır. Fıkıh usulünün konularını açıklarken fikhın kaynaklarının kitap, sünnet, icma, kıyas²³ ve istidlal olduğunu belirtmiş, tercih ve içtihat konuları üzerinde durmuştur.²⁴ Müctehidin bir meselede taklitte bulunmadan tercihte bulunabileceğini belirtmiştir. Fıkıh Usulü'nün hüküm teorisi, delil, hüsn-kubuh ve ibaha, Kitab'ın tanımı, delalet şekilleri, zâhir, müevvel, mücmel, müfessir ve nesih gibi konular üzerinde durmuştur. Er, eserlerinde ikinci temel delil olan sünnetin bağlayıcılığını açıklamıştır. Haberden ve râvinin şartlarından bahsetmiştir. İcma ve kıyas konularını ve diğer ferî delilleri, *tam istikrayı* istidlal konusunda ele almıştır.²⁵

Er, "Kişi bildiği ile amel ederse fakih olur. Öğrenilen bilgilerle amel edilmezse bunun vebali ve sorumluluğu bulunmaktadır."²⁶ sözüyle kişinin, fûrû fıkıh konularında elde ettiği sahih bilgilerle amel etmesi gerektiğini açıklamıştır. Usulcünün ortaya koyduğu kaidelerle elde edilen fûrû fıkıh hükümleri, amelle birleştiğinde kişiyi dinde daha anlayışlı hale getirir. Böylelikle tahkiki imanın ameli gerektirdiği anlayışı tezahür etmiş olur. Er'in fıkıh anlayışını yansıtmaya açısından birçok örnek hatıramız bulunmakla birlikte bazı örnekler onun fıkıh anlayışını daha somut hale getirecektir. "Bir gün ikindi namazını kılacağız. Abdest aldı çoraplarını giyerken Hanefilere göre çorapları giymek zinetir. Bu sebeple namaz çoraplı olarak kılınır." dedi. "Ey Ademoğulları her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyinin."²⁷ ayetini hatırlatmıştı.

²¹ Er, *Câmiu'l-mutûn ed-dirâsiyye*, 5.

²² Muhammed Emin Er, *İslam'a Giriş* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2015); Muhammed Emin Er, *Dört Mezhebe Göre Namaz Risalesi* (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2017).

²³ Er, *Fetvalar-Akâide, Kelam ve Fikhî Meselelere Dair*, 51.

²⁴ Er, *Câmiu'l-mutûn ed-dirâsiyye*, 367-410.

²⁵ Er, *Câmiu'l-mutûn ed-dirâsiyye*, 367-404.

²⁶ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 9.

²⁷ Araf 7/31.

Er, bankacılık işlemlerinde faiz şüphesi olan kredi kartlarının kullanımının caiz olup olmamasıyla ilgili bir soruya “biz bu meseleye “lâ takrabû” (yaklaşmayın) kabildinden bakıyoruz. Allah Hz. Âdem’e “Bu ağaçtan yemeyin” dememiş, “Bu ağaca yaklaşmayın” buyurmuştur.²⁸ Dolayısıyla biz de ona yaklaşmayın diyoruz. Zira her an faize düşme tehlikesi vardır.²⁹ Er’e göre şüphelerden kaçınarak amel edilmesi önemlidir. “*Helâl bellidir; haram da bellidir. İkinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur.*”³⁰ hadisini açıklayarak şüphelerden uzak olarak azimetle amel edilmesine işaret etmiştir. Ancak azimetle amel etmek mi yoksa ruhsat ile amel etmek mi evlâdır? Sorusuna şu cevabı vermiştir: Hz. Peygamber’in ruhsat olsun diye yaptığı birçok davranışları bulunmaktadır.³¹ O bir gazvede Ramazan ayında orucunu bozdu. Bunu gören ashab-ı kirâmdan bazıları orucunu bozarken bazıları da bozmadı. Peygamber efendimiz orucunu bozmayanlara asi dedi. Mademki Peygamber efendimiz ruhsatı yapmıştır, bizim (böyle ruhsat verilen durumlarda) azimete uymamız uygun değildir. Her iki şekilde de Hz. Peygamber’e uymak uygun olanıdır. Kişi bilgiçlikten uzak durmalıdır.”³² ifadesiyle ruhsatların da yerine göre uyulması gerektiğini açıklamıştır.

Er, havâic-i asliye konusunda sorulan bir soruya şu cevabı verir: “İnsanlar zamanımızda havâic-i asliyeden olduğunu zannettikleri bazı şeyler konusunda yanılmaktadırlar. Havâic-i asliye demek: “Onsuz yaşamak mümkün olmayan şeylere havâic-i asliye denir. Çamaşır makinaları, buzdolabı vs. havâic-i asliye değildir. İnsanlar binlerce sene evvel bunlarsız yaşıyorlardı. Yine otomobillere bazıları “havâic-i asliyedendir” demişler. Bazı insanlara otomobil havâic-i asliyeden olmuştur. Eskiden de bazılarının merkep ihtiyacı olurken bazılarının ihtiyacı olmuyordu. İhtiyacı olanlara havâic-i asliyeden oluyordu. Bugün de bunun gibi. Bugün birçok kişinin asli ihtiyacı olmadığı halde sahip olduğu mallarını hesap ettiğimizde, havâic-i asliyeden olmayan malları nisabı geçiyor ve zenginler sınıfına giriyor. Biz böyle diyoruz. Ama bazı müftüler buzdolabı, çamaşır makinası vs. havâic-i asliyeden sayabiliyorlar. Fakat tarif yaptığımız gibi. Eskiden bu bolluk yoktu masraflar çok azdı insanlar çok az bir şey ile idare edebiliyorlardı. Hatta ben bir kişiye misafir oldum, onun tek bir yatağı vardı. Ben o zaman onüç yaşında idim. Karı koca bir yastıkta yattılar. Ben de onların ayak ucunda yatmıştım. Böyle hâller Peygamber efendimiz zamanında da vaki olmuştur. Bugün çok lüzumsuz şeyler havâic-i asliyeden kabul ediliyor. Bu gibi

²⁸ Bakara 2/35.

²⁹ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 27.

³⁰ Müslim, Musâkât 107.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) Edeb 80; Müslim 6,7,8; İlim 7.

³² Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 39.

havâic-i asliyeden fazla eşyası olanlar: Başkasından zekât kabul etmemelidir. Fitresini vermeli, değerli malı varsa (tarla vs.) satıp hacca gitmelidir. Kurbanını da kesmelidir. Ama parası yok değerli malı da yok ise o zaman kurban ona düşmez. Ama tersi olursa vaciptir. Madem böyle varlıklardır, kurban kesmelidir. Kişi zenginlerden sayıldığını bilmelidir. Ama bu varlıklarından başka nisâba ulaşan varlığı yoksa zekât vermesi gerekmemektedir. Çünkü evlerine aldıkları ticaret için olmadığından dolayı bu metalar (eşyalar) zekât hesabına katılmazlar.”³³ Er, bu açıklamalarıyla güncel fıkıh problemlerine duyarsız kalmamış, geçmişle günümüzü karşılaştırarak içtihatlarında bulunmuştur. Er, Ehl-i kitabın kestiği hayvanların etinin hangi şartlarda helal olduğunu,³⁴ üç talakın bir talakta meydana gelmesini,³⁵ fıkhıta ölçü birimlerini³⁶ çeşitli risalelerinde açıklamıştır.

5. Muhammed Emin Er’in Fıkh-ı Zâhir Fıkh-ı Bâtın Anlayışı

Muhammed Emin Er, fıkhı ikiye ayırmaktadır. İnsanın zâhiri ile ilgili olana fıkh-ı zâhir, bâtını ile ilgili olana ise fıkh-ı bâtın demiştir. Fıkh-ı zâhir, ibadetler, muâmelât, münâkahât, muhakemât ve ukûbât ile ilgili hükümlerdir. Fıkh-ı bâtın ise tasavvuftur.³⁷ Er, klasik fıkıh sistematığı içerisinde bulunan muâmelât konularından olan muhakeme hukuku hükümlerini ayrıca muhakemât başlığı altında değerlendirmiştir.

Amel-i salih, zâhirî ve bâtinî tüm hayırlı işleri kapsamaktadır.³⁸ Er, ilm-i bâtınla ilm-i zâhirin hangisinin üstün olduğu sorusuna cevaben ilm-i bâtın’ın daha üstün olduğunu belirtmiştir. İlm-i bâtın, Allah’ı bilmeyi, tanımayı ve O’na iman etmeyi gerektirir. İlm-i zâhir ise, dünya ve insanlar arasında meydana gelebilecek konularla ilgili fetvaları içerir.³⁹ Zâhirle bâtını değerlendirirken âlim kişiyi örnek verir. Âlim zâhir ilimlerde farz ve farz-ı kifaye ilimleri bilen aynı zamanda onlarla amel edendir. Öğrenilen ilimlerin zâhiren tatbikinin de gerekli olduğu görüşündedir.⁴⁰ İman ve salih amel Kur’an’da beraber zikredilir. Bir insanda iman varsa ameli gerektirir. Her defasında açıklamalarında bu hususa dikkat çekmiştir. Er, yaşantısıyla ve özellikle sünnete uygun ibadet hayatıyla bunu göstermiştir. Müslümanı diğer inanç guruplarından ayıran özelliğın namaz olduğunu belirtir. Namazın hiçbir halde terkedilemeyeceğini çeşitli örneklerle açıklar. Doğum yapan bir kadının üzerine farz olan bir ibadeti göz işaretiyle kılması gerektiğini ifade eder. Müslüman namaz kıldığı halde kıldığı namaz onu kötülük-

³³ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 63.

³⁴ Muhammed Emin Er, *el-Kavlü’s-savâb fî zebâihi Ehli’l-kitâb* (Dımaşk: Dâru’l-Endülüs, 2010), 501-515.

³⁵ Muhammed Emin Er, *el-Hucetü’l-dâmîğa fî raddi ‘alâ men ce’ale talâki’selâse vâhîde* (Dımaşk: Dâru’l-Endülüs, 2010), 549-633.

³⁶ Er, *Teshilü’l-merâm fî beyâni’n-nusubi ve’l-keffârâti bi’d-derâhimi ve’l-ğırâm*, 645.

³⁷ Er, *Mecmûatü’r-resâil*, 163.

³⁸ Er, *Mecmûatü’r-resâil*, 200.

³⁹ Er, *Mecmûatü’r-resâil*, 436.

⁴⁰ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 35.

lerden alıkoymuyor ise o namazı makbul değildir.⁴¹ Çünkü namaz insanları kötülükten alıkor. İnanan her Müslümanın inandığını dışa yansıtması hayatında tatbik ederek yaşaması onun için son derece önemlidir. Er, yaşantısıyla talebelerine ve yaşadığı topluma bunu göstermiştir. “Bir kötülük gördüğünüzde onu elinizle düzeltiniz. Ona gücünüz yetmiyorsa dilinizle, ona da gücünüz yetmiyorsa kalbinizle buğz ediniz. Bu da imanın en alt seviyesidir”⁴² sözünü uygulamaya çalışmıştır.

Fıkıhî âdeta zâhir ve bâtın olarak ikiye ayırmış, bâtınî fıkıhî emredilenler ve nehyedilenler olarak açıklamış, nehyedilenleri “batınî büyük günahlar” başlığında ele almıştır. Bu başlıkta yaklaşık 66 büyük günahtan bahsetmiştir. Fıkıhın konusu olan amelleri de “zâhirî büyük günahlar” başlığı altında ele almıştır. Temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, kurban, yiyecekler, alışveriş, nikâh, düğün, kadınlarla iyi geçinme, talak, ric’î talak, îlâ, iddet, cinâyetler, büyü, asîler, yöneticiler, mürtedlik, hadler, cihad, eman (koruması altına alma), yarış ve müsabakalar, adak, kadılık, şahidlik, davalar vb incelemiş ve bu konulardaki büyük günahları açıklamıştır. Bu konuları ele alırken Cibril hadisini her zaman düşünerek amel etmiştir.⁴³ İman, İslam, İhsan, Takva, Tezkiye üzerinde durarak bunların dayandığı prensipleri de Tevbe, Zühd, Uzlet, Nefisle mücadele, Tevekkül, Sabır, Rıza, Havf ve Reça, İhlas ve Şükür olarak açıklamıştır. Takva ve Tezkiye’yi dini tatbik etme usulü olarak belirtir. İman nedir? İslam nedir? İhsan nedir? Konusunu insanlara açıklamak için tam kırk yılını verdiğini söylemiştir.⁴⁴ Bunun için yurt içi ve yurt dışı yolculuklar yapmış birçok insanın şüphelerden kurtulmasını sağlamış hatta bazı kişilerin İslam’la şereflenmesine vesile olmuştur.

Er, zâhir ve bâtın ilişkisini temizlik örneğiyle şu şekilde açıklar: “Namazın ikinci farzı necasetten taharettir. İnsan bedeninde ve namazını kıldığı yerde necaset olmayacaktır, temiz olacaktır. Bu da ancak abdest almakla ve gerekli temizliği yapmakla yerine getirilir. Ulema-i bâtın’a göre (tasavvuf âlimlerine göre) taharet-i azâ (bedenin temizliği) gibi taharet-i kalb (kalbin temizliği) de gerekmektedir. Göz, kulak, dil, el, ayak, ferç, karın yedi tanedir. Bu organlardaki manevi kirlilerin temizlenmesi su ile yapılamaz. Bunları da temiz tutmak gerekmektedir. Bu azalarımızın temizliği onları günahlardan korumakla olur. Azaların temizliği: Göz ile harama bakılmaması, kulaklarla haramın dinlenilmemesi, dil ile gıybet, küfür, malâyani sözler konuşulmaması, el ile zulüm yapılmaması, ayakla haram olan işlere gidilmemesi, zina edilmemesi, haram lokma yenilmemesi *taharet-i azadır*. Bir de taharet-i kalb vardır. Kalbin temizliği ise; riya, (gösteriş), kibir (kendini ve yaptığın amelleri üstün görme), uçup (kendini beğenmek, başkalarını hor görmek), hased (kardeşinin elindeki nimeti çekememe), tûlu emel (bitmeyen istek)

⁴¹ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 41.

⁴² Müslim, İman 78.

⁴³ Er, *Allah Katında Din*, 93-179.

⁴⁴ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 6.

gibi insanı ahiret hayırlarından uzak tutan, günahlara ve gaflete sokan hastalıklardan arınmaktır. İşte insan hem bedenini hem maneviyatını böylece temizler ise en makbûl temizliği, abdesti böylece almış olur. Bir düşünsene gayr-i müslimler de dış temizliğini çok güzel yapıyor. O zaman Allah sırf dış temizliği yaptı diye ondan razı olur da onu sever mi? Allah Teâlâ ayeti kerimesinde temizlenenleri sevdiğini söylerken; iç ve dış temizliği gerçekten yapanları seviyor. Dünya hayatında bile insanlar dışı temiz olup içi pis koşmuş olan şeyi sevmeyiz. Pekâlâ insan bu misalleri kendi nefsi için düşündüğünde, temizlenmemiş iç âlemi ile namaza durursa, Allah katında hâlinin ne olduğunu aklına hiç getirmeyebilir mi? Nasıl insan pis elbiselerle sultanının önüne çıkamaz ise Cenab-ı Allah'da bizim dış ve iç âlemimizi görüyor. Onları temizlemeden onun huzuruna çıkmamamız gerekir.”⁴⁵ Er, iç âlemin temizliğinin ancak tövbe ile gerçekleşeceğini ifade eder.

Er'e göre İslam-iman ilişkisi, insanın içi ve dışı gibidir. İnsan sahip olduğu inancı amelleri ile dışarı yansıtmaktadır. İnanç ameli gerektirir. Esasında kendisi sağlam bir imana sahip olarak fıkıhın inceleme konusu yaptığı zâhirî amelleriyle, takva ve hikmetle âlim portresinin örnekliğini ortaya koymuştur.⁴⁶ Ona göre İmanın şartları, İslam'ın rükünlerini yerine getirmeyi gerektirdiğinden her fakihin özelliklerinden birinin bu olması gerektiğini belirtmiştir.

6. İhtiyat İlkesiyle Amel Etmesi

En sağlam ve en güvenilir olanı benimsemek, bir şeyi korumak, kollamak, sarmak, kuşatmak, dikkatli ve tedbirli olmak gibi anlamlara gelen⁴⁷ ihtiyatın İslam hukukçuları tarafından birçok tanımla yapılmıştır.⁴⁸ Muhammed Emin Er, bu tanımlardan hangisini benimsemiştir? Hangisini fikhî hayatında delil almıştır? Soruları bağlamında yaklaşmak daha doğru olacağı kanısındayız. İhtiyat iki delilden en kuvvetlisiyle amel etmektir.⁴⁹ İhtiyat nefsi günaha düşmekten korumaktır.⁵⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye ise şöyle bir tanım yapmıştır: Aşırılığa kaçmadan haddi aşmadan ve noksanlık da yapmadan sünneti takip etmek, Rasûlullah'ı ve ashabının yolundan gitmek ve bu konuda istiksâ⁵¹ ve mübâlağa göstermektir.⁵² İz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) vera'ı ihtiyat olarak tanımlamış ve şöyle demiştir. “Vera' mükellefin, şüpheye düşüren şeyi terkedip şüpheye düşürmeyen şeye yönelmesidir.” “Şüpheden

⁴⁵ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 67.

⁴⁶ Er, *Allah Katında Din*, 71.

⁴⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beirut: Dâru's-sadr, ts.) 7/279

⁴⁸ Ali İhsan Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 19-20.

⁴⁹ Kemâluddîn Muhammed b. Abdolvâhid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr* (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1932), 208.

⁵⁰ Ali b. Muhammed Cürçânî, *et-Ta'rîfât* (Beirut: Âlemü'l-kütüb, 1987), 32.

⁵¹ Bir şeyi eksiksiz yapmak anlamındadır.

⁵² el-Cevziyye Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım, *er-Rûh* (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1975), 2/256.

uzak kalan dinini de korumuş olur.”⁵³ İslam hukukçuları tarafından farklı şekillerde tanımlanan ihtiyat Er’in ihtiyat anlayışında şüphelerden kaçınma olarak tezahür etmiştir.

Er’e göre ihtiyat ilkesi fetva usulünde oldukça önemlidir. Fetvanın *müftâ bihe* göre verilmesi asıdır. Fıkıhî bir konuda farklı içtihatlar olabilir. Bunlardan hangisine tâbi olunacaktır? Veya verilen fetvaların hangileriyle amel edilecektir? Er, bu sorulara cevap verirken delili en kuvvetli olana veya en kuvvetli kavle uyulması gerektiğini söyleyerek fetva konusunda ihtiyatlı davranılmasına işaret etmiştir.⁵⁴

Er, fetvaların her İslâm âlimine sorulamayacağını belirterek insan fetva sorulacak makamı çok titizlikle seçmelidir. “Şayet işinin ehli olmayan birine fetva sorulduğunda fetvayı veren mesuliyeti üstüne alır ve günahkâr olur. Soran da aynı günahı yüklenir. Neden çünkü ehlini bulup sormamıştır. Şayet işin ehline fetva sorulmuş ise soran mesuliyetten kurtulur. Makbûl olan azimet ile amel etmektir. Şüpheli şeylerde fetva vermek câiz olmuyor. Bazıları “fakihler tarafından vekâletim var, ona dayanarak fetva veriyorum” diyor. Peki, onlara hangi fakih vekâlet vermiş belirli değil. Bu konuda çok dikkat edilmesi gerekir.”⁵⁵ Muhammed Emin Er hem fetva soran, *müstefî*’nin hem de *müftî*’nin fetva konusunda hassasiyet göstermesi gerektiğini belirtirken ihtiyatla davrandığı anlaşılmaktadır. Şüphelerden kaçınarak, azimetle amel edilmesinin gerekliliğini de vurgularken ihtiyatı ön planda tutmuştur.

Er, yaşantısında ve fetvalarında ihtiyata, Hz. Peygamber’in “helal açıktır, haram açıktır.” hadisi bağlamında önem vermiştir. Hükümleri açık olanların dışında şüpheli alan vardır ki bu alana ihtiyatla yaklaşmıştır. Şüphelerin aslında bir imtihan vesilesi olduğu bilincinde olmuştur. Derslerinde ihtiyatla hareket etmesinin sebepleri üzerinde düşünürken faydaların elde edilmesi, zararların defedilmesi ilkesi bağlamında şöyle demişti: Dünya ve ahiret saadetini temin için Allah’ın yap dediklerini yapmalıyız, yapma dediklerini yapmamalıyız.⁵⁶ Er’in bu yaklaşımı yararların elde edilmesi için Yaraticı’nın emirlerine uymanın, zararların ortadan kaldırılması için de yasaklarından kaçınmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Er’in ihtiyatla hareket etmesi genel amaçlara ulaşmak için bir vesile konumundadır. Çünkü bu konuda görüş beyan eden İslam hukukçularının genel kanaatleri de bu yöndedir.⁵⁷ Er de İslam fıkıhının tüm alanlarında bu düşünceyle amel

⁵³ İzzuddîn Abdülazîz b. Abdusselâm İbn Abdisselâm, *Kavâidü’l-ahkâm fî mesâlihî’l-enâm* (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1990), 2/199.

⁵⁴ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 58.

⁵⁵ Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular*, 62-63.

⁵⁶ Muhammed Emin Er, bu yaklaşımla emir ve nehiy konusuna işarette bulunarak, bunun ne derece önemli bir konu olduğunu sohbetlerinde açıklamıştır. Allah’ın rızasının, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmanın, bu iki hususta olduğunu her defasında vurgulamıştır.

⁵⁷ Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali İbnu’s-Subkî, *el-Eşbâh ve’n-Nazâir*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1991), 1/111.

etmiştir. Yapılması gereken iki şeyden en faydalı olanı tercih etmiş, yapılmaması gereken iki şeyden de hiçbirini yapmamakla her ikisinden uzak kalmıştır.⁵⁸ Örneğin iki kaynaktan en güçlü olanı delil almıştır. Yine mübah ve mendup olan iki işte daha sevaplıyı tercih etmiştir. Kaçınılması gereken mekruhtan harama kadar hepsinden kaçınmış, mendup ve vacip olanların hepsini yaparak bütüncül yaklaşmıştır. Yani herhangi bir mesele mendupla farz olmak arasında mütereddit bulunursa ihtiyat o meselenin gerekli olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Çünkü bu mesele Allah katında farz ise zaten mükellef Allah'ın istediği amacı gerçekleştirmiş olur. Şayet mendupsa yine sevaba nail olur ve aynı zamanda farzı işlemekle de ayrıca sevap kazanır.⁵⁹ Mefsedet konusunda da Er ihtiyatla hareket etmiştir. Bununla ilgili İzz b. Abdisselâm şu örneği verir: Temiz ve kirli elbiselerin veya temiz ve kirli kapların karışması durumunda ihtiyaten her ikisinin kullanılmaması ihtiyaten mefseteden kaçınmaktır.⁶⁰

Er'in mezhep içi yaklaşımlarına şu örnek verilebilir: Mezhep imamı olarak önce Ebû Hanife'nin sonra öğrencilerinden Ebû Yusuf'un sonra İmam Muhammed'in eğer bunlardan bir görüş yoksa İmam Züfer'in ve Hasan b. Ziyad'ın görüşlerinin tercih edileceğini belirtmesi onun ihtiyatla yaklaşımındandır. Aleyhi *amelü'l-ümme* (ümmetin günümüze kadar uygulaya geldiği amel buna göredir), *bihi yüftâ* (buna göre fetva verilir), *bihi ne'huzu* (bununla amel ederiz ve delil olarak alırız), *aleyhi'l-fetvâ* (fetva buna göredir), *aleyhi'l-amel* (bu içtihadı göre amel edilir), *el-eşbeh* (doğruya en çok benzeyen), *el-ahvat* (ihtiyata en uygun olanıdır) vb kavramların önemini vurgulayan Er, kamuya dönük içtihatlarında bu hassasiyeti göstermiştir.⁶¹

İhtiyatla hayatını şekillendiren Er'in yaşantısına baktığımızda bir dincilik olduğuna şâhit oluruz. O'nun teenni ile hareket etmesi, sorulan sorulara cevap vermede aceleci olmadığı görülür. Bunun böyle olmasının temelinde ihtiyatlı davranmasının olduğu kanaatindeyiz. Çünkü dinin hayata aktarılması Hz. Peygamber'in hayatını yaşamakla mümkündür. Er'in ihtiyatla amel etmesi, dinin kaynaklarını tam olarak bilmesi, şüpheli şeylerden kaçınması, ihtiyatlı davranması, ruhunu tırmalayan ve rahatsızlık veren şeylerden uzaklaşması demektir. Er'in ihtiyat fikhini kendi metodu olarak kullanmasının sebeplerinden biri kanaatimizce onun toplum içindeki konumu sebebiyledir. Ankara'daki yaşamında şâhit olduğumuz kadarıyla onun ders halkasına onlarca belki yüzlerce talebe katılmıştır. Kendi evinin bir medrese olması yanında farklı mekanlarda dersler vermiştir. Halktan, ilmiye sınıfından, yurt içi ve dışından gelenler ve onunla iletişim halinde olanlar onun tanınmasını sağlamış toplum nazarında önemli bir yer edinmiştir. Bu durum onun ihtiyatla amel etmesini gerekli kılmıştır. Çünkü dini

⁵⁸ Er, *Fetvalar-Akîde, Kelam ve Fikhî Meselelere Dair*, 57-58.

⁵⁹ İbn Abdisselâm, *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*, 2/200.

⁶⁰ Örnekler için bk. İbn Abdisselâm, *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*, 2/202.

⁶¹ Er, *Fetvalar-Akîde, Kelam ve Fikhî Meselelere Dair*, 74.

yaşama konusunda topluma örnek olan âlimler kendilerine güvenirliliği korumak zorundadırlar. Âlimlere duyulan güvenin zedelenmemesi, önemlidir. Bunun yolu da şüphelerden uzak durarak ihtiyatla amel etmek, hatta azimetlere sarılmaktır. Böyle bir kanaate varmamızın temelinde onun hayatını şekillendiren anlayışı bulunmaktadır. Her zaman nasihatlerinde sabrı tavsiye etmiştir. “İnsanlar seni taşa tutsalar ve her türlü saldırıda bulunsalar bile ses çıkarmamayı kendi nefsimizde geliştirene kadar sabırlı olmalısınız” derdi. İlim öğrenmeye sabır, zorluklara sabır, Allah’ın rızasını kazanmada sabır, ibadetlerde sabır, azimetlere sabır şeklinde açıklamalarda bulunurdu. Muhammed Emin Er’in ihtiyata yaklaşımı İbn Subkî’nin de belirttiği gibi “bazen menfaatin elde edilmesi, bazen de mefsedetlerin giderilmesi için yapılması”şeklindedir.⁶²

Sonuç ve Öneri

Muhammed Emin Er ilim ve hikmet sahibi olarak son dönem Osmanlı âlimlerinden biridir. Hayatı boyunca dini tam anlamıyla yaşamaya ve tebliğ etmeye çalışmıştır. Onun fakihliği ve fıkıh anlayışı, günümüz dünyasına örnek mahiyetindedir. Genellikle dinin azimetlerini içeren hükümlerine uyması ve yaşaması, ona göre fetva vermesi bu konularda ihtiyatlı davranmasındandır. Mezhebi görüşü, *müftabihe* tabi olması şeklindedir. Fıkıhî meseleleri inceler fakihlerin çoğunluğunun benimsediği ve Hz. Peygamber’den tevârüs eden Ümmet-i Muhammed’in yapa geldiği konuları tercih ederdi. Bu anlayışla ibadet hayatından muâmelât hayatına kadar her konuda şüphelerden kaçınmış, ihtiyatlı davranmış, güvenli bir dini hayat yaşamaya özen göstermiştir.

Güncel fıkıhî meselelere dair görüşlerinde de gerekli hassasiyeti göstermiş, Şâri’in maksatlarına uygun olarak azimet ve ihtiyattan ayrılmamıştır. Yaşadığı hayatın zorluklarına bağlı olarak geçmişle günümüzü mukayese ederek değerlendirmiş, üzerinde düşünülmesi gereken bazı içtihatlar da bulunmuştur. Örneğin havâic-i asliye konusunda bugün ihtiyaç olan bazı malların aslî ihtiyaçlardan olmadığını belirtmiştir.

Zâhir ve bâtin fıkıh anlayışı ile fıkıhın konusu olan amellerin imana bağlı olarak şekillendiğini, iman, amel ve ihsan boyutuyla yaşayışıyla göstermiştir. İlimlere ve fıkıha bakış açısı bu çerçevede gerçekleşmiştir. Müslüman hayatında fıkıh ilminin öğrenilmesinin farz-ı ayn olduğunu belirten Er, kendi içtihatlarında İslam Hukukunun aslî kaynaklarına bağlı kalmış, haram ve helaller dışındaki alanda ihtiyatı tercih etmiştir. Fıkıhî hükümlerin her birinin şer’ e uygun olarak yerine getirmenin önemini, uyulmadığında o fiilin büyük günah olacağını söyleyerek açıklamıştır. İbadetlerden muâmelât konularına kadar fıkıha, yapılması gereken emirler ve yapılma-

⁶² İbnu’s-Subkî, *el-Eşbâh ve’n-Nazâir*, 1/111.

ması gereken nehiyeler şeklinde bakmış konuları bu perspektiften ele almıştır.

Er “Her şeyin bir temeli vardır dinin temeli fıkihtır” anlayışından hareketle fikhın ve fakihin toplum hayatındaki önemini açıklamıştır. Özellikle nas bulunmayan alanlarda külli kaidelerin, maslahatın, azimetin, ihtiyatın bir metodoloji olarak işletilmesi ve bu sürecin ihsan boyutuyla yaşama aktarılması gerçek âlim olmanın müşahhas örneğiğidir.

Muhammed Emin Er çok yönlü bir âlim olması sebebiyle, fıkıh anlayışı, usul anlayışı, tasavvuf anlayışı, dil ve mantık anlayışı vb. konularda lisanüstü seviyede akademik çalışmalar yapılması âlimlerimizi tanıma anlamında günümüz ilim dünyasına faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahîhu’l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed. *et-Ta’rifât*. Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1. Basım, 1987.
- Er, İbrahim Halil. *Son Osmanlı Âlimi Muhammed Emin Er*. Ankara: Muhammed Emin Er Derneği Yayınları, 2014.
- Er, Muhammed Emin. *Allah Katında Din*. çev. Abdulvahhab Öztürk. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 3. Basım, 2005.
- Er, Muhammed Emin. *Câmiu’l-mutûn ed-dirâsiyye*. Dımaşk: Silsiletü’l-Endelüs, 1. Basım, 2008.
- Er, Muhammed Emin. *Dört Mezhebe Göre Namaz Risalesi*. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2017.
- Er, Muhammed Emin. *el-Huccetü’d-dâmiğa fî raddi ‘alâ men ce’ale talâki’selâse vâhide*. Dımaşk: Dâru’l-Endülüs, 2010.
- Er, Muhammed Emin. *el-Kavlü’s-savâb fî zebâihi Ehli’l-kitâb*. Dımaşk: Dâru’l-Endülüs, 2010.
- Er, Muhammed Emin. *Fetvalar-Akîde, Kelam ve Fikhî Meselelere Dair*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 1. Basım, 2005.
- Er, Muhammed Emin. *Güncel Meselelere Dair Sorular*. ed. Nejdî Berber. Ankara, 2009.
- Er, Muhammed Emin. *İslam’a Giriş*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2015.
- Er, Muhammed Emin. *Mecmûatü’r-resâil*. Dımaşk: Dâru’l-Endülüs, 1. Basım, 2010.

- Er, Muhammed Emin. *Teshîlü'l-merâm fî beyâni'n-nusubi ve'l-keffârâti bi'd-derâhimi ve'l-ğırâm*. Dimeşk: Dâru'l-Endülüs, 2010.
- İbn Abdisselâm, İzzuddîn Abdülazîz b. Abdusselâm. *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1990.
- İbn Kayyım, el-Cevziyye Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *er-Rûh*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1975.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-sadr, 1. Basım, ts.
- İbn-Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- İbnu's-Subkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali. *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1991.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî. *et-Tahrîr*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1932.
- Karaman, Hayreddin. "Fakih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Pala, Ali İhsan. *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Tirmîzi, Ebû İshak b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmîzi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.